

УДК 316.37

А. Е. САЛЬНІКОВ,*студент**навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ,***Л. О. ШЕВЧЕНКО,***кандидат психологічних наук, доцент,**завідувач кафедри загальної та практичної психології**навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННОСТЕЙ У НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Розглянуто психологічні особливості цінностей неповнолітніх правопорушників. Визначено, що підлітки з асоціальною поведінкою не прагнуть планувати своє майбутнє, ставити високі цілі й досягати успіхів в професійному житті, оскільки вважають, що не можуть повноцінно керувати своїм життям.

Зміни, які останнім часом відбулися в суспільстві, не лише торкнулися його фундаментальних засад, але і якісно змінили особистість. Внаслідок виникнення принципово нових мотиваційно-потребних систем зазнала суттєвих змін її система цінностей. Поряд із цим у суспільстві набули розвитку кризові явища, які спричинили зростання асоціальних проявів особистості, виникнення різноманітних девіантних та делінквентних форм поведінки, що обумовлює необхідність вивчення даної проблеми.

Система цінностей особистості, яка для останньої є важливим регулятором поведінки й соціалізуючим чинником життєдіяльності, має достатньо багатий досвід вивчення як у вітчизняній (Б. Г. Ананьєв, Б. С. Братусь, Ю. А. Васильєва, О. К. Дусавицький, О. М. Леонтєв, Д. О. Леонтєв, Л. М. Смирнов, О. Б. Фанталова, В. А. Ядов тощо), так і в зарубіжній психології (А. Маслоу, В. Франкл, С. Шварц тощо). Поглибленого розвитку набуло вивчення ціннісно-сислової сфери особистості з аномальною, девіантною та делінквентною поведінкою (Ю. М. Антонян, К. Є. Ігошев, О. Р. Ратінов, Г. Ф. Хохряков, С. І. Яковенко тощо) та самої особистості правопорушника, у тому числі й неповнолітнього (М. І. Єнікеєв, О. П. Залюк, В. Ф. Пирожков, О. П. Северов тощо).

Метою даної статті є виділення й характеристика окремих компонентів системи цінностей правопорушника, які є деформованими, надають їй специфічного характеру й беруть участь у процесі реалізації ним протиправної поведінки.

На думку В. Н. Кудрявцева, злочинна поведінка – це процес, що розгортається у просторі

і часі та включає не лише самі дії, але й попередній вплив на особистість, психологічні явища та процеси, які визначають генезис протиправного вчинку [1, с. 38].

Можна виділити три основних етапи механізму злочинної поведінки: мотиваційний; цілепокладаючий; операціональний (виконавчий). Кожен із них виконує свої функції у взаємозв'язку з іншими. Власне поведінкою є лише заключний етап, коли злочин реалізується зовні й набуває юридичної значущості. На першому етапі формуються психологічні причини, спонукальні мотиви злочинної поведінки. У широкому значенні мотивація включає свідомість індивіда, його соціальні та природні якості (властивості), що визначають ставлення до інших людей, соціальних цінностей, самого себе і знаходять відображення у мотивах поведінки і діяльності [2, с. 135].

Джерелами виникнення мотивів виступають емоції, почуття, переконання, світогляд, інтереси, прагнення та інші психічні властивості неповнолітнього. При цьому прагнення можуть спрямовуватися на результат дій, на самі дії, на злочинну поведінку безвідносно до її результату та на самоствердження через демонстрацію сили, хоробрості та інших проявів [3, с. 75].

На другому етапі розвитку злочинної поведінки – цілепокладанні – різноманітні спонування і почуття особистості формуються у її свідомості у вигляді ідеальних прагнень до певної мети. Взаємозв'язок мотивів і цілей – основа змісту зазначеного етапу злочину, що завершується прийняттям рішення діяти [4, с. 65].

На третьому етапі на поведінку в момент здійснення злочину може впливати ситуація.

Оцінивши її, злочинець нерідко змінює план дій, час, місце тощо, відкладає злочин або планує інший [2, с. 178].

Головною глобальною причиною злочинності неповнолітніх науковці вважають «соціальне аутсайдерство», коли діти опиняються поза існуючим суспільством внаслідок неповноцінної соціалізації. Серед інших причин виділяють негативний вплив засобів масової інформації, збільшення кількості бездоглядних дітей, недоліки чинного законодавства, нестабільність суспільного устрою [5, с. 76].

Варто зазначити, що зростання злочинності неповнолітніх в Україні відповідає світовій тенденції. Так, за останні п'ять років кількість злочинів, скоєних неповнолітніми, зросла в європейських країнах з 40 % до 70 %, такі самі показники виявлено в США [5, с. 77].

Соціальна дезорганізація, характерна для нашого суспільства, зачіпає підлітків сильніше, ніж дорослих. Саме цим пояснюються несприятливі характеристики та тенденції підліткової злочинності. Підліткова злочинність молодшає, кримінальна активність 14–15-річних зростає більш швидкими темпами, ніж у 16–17-річних [6, с. 88]. Злочинність неповнолітніх у своїй більшості набуває рівня групової: майже 65 % злочинів скоюються групою [7, с. 94].

Неповнолітні легко засвоюють нові види злочинності: викрадення людей, вимагання, комп'ютерні злочини тощо [5, с. 76]. Збільшується кількість резонансних злочинів, скоєних неповнолітніми, що відрізняються особливим цинізмом і жорстокістю [4, с. 45].

Погляди вітчизняних науковців на причини злочинності неповнолітніх являють собою своєрідний континуум знань глобального змісту. На думку Р. І. Благути, основними причинами формування злочинної поведінки є відсутність належного соціально-правового захисту неповнолітніх, недоліки в роботі правоохоронних органів, недостатнє та несвоєчасне реагування на вчинені аморальні й протиправні дії та подальше запобігання їм [2, с. 153].

Щоб визначити особистісні цінності в неповнолітніх правопорушників, ми провели дослідження за допомогою тесту смисло-життєвих орієнтацій (Д. О. Леонт'єв). Дослідження проводилося серед підлітків у віці від 14-ти до 17-ти років у Куряжській виховній колонії та Харківській загальноосвітній школі № 98. Підлітки були поділені на дві групи – правопорушники та школярі. Кожна група складається з 40 дітей. Результати дослідження смисло-життєвих орієнтацій у неповнолітніх представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Показники смисло-життєвих орієнтацій у неповнолітніх правопорушників

	Групи		t	p
	Правопорушники	Школярі		
Цілі	23,05 ± 6,07	30,60 ± 2,72	7,17	0,05
Процес	23,23 ± 3,94	26,80 ± 5,04	3,53	0,05
Результат	19,55 ± 4,90	23,00 ± 6,40	2,71	0,05
Локус-контроль – Я	17,23 ± 3,73	20,80 ± 4,56	2,03	0,05
Локус-контроль – життя	21,20 ± 4,97	24,80 ± 6,24	2,86	0,05

За результатами дослідження, відображених у табл. 1, нами були встановлені значущі відмінності.

За шкалою «Цілі» показник у першій групі становить 23,05 ± 6,07, у другій групі – 30,60 ± 2,72, відмічені відмінності на рівні достовірності. Це свідчить про те, що підлітки, які вчаться в школі, на відміну від засуджених, ставлять перед собою високі цілі в майбутньому. Засуджені не бачать перспектив свого подальшого життя, вони не прагнуть досягати вершин у професійній сфері, живуть сьогоднішнім днем і не вбачають за необхідність планувати своє майбутнє.

За шкалою «процес» показник у першій групі становить 23,23 ± 3,94, у другій групі – 26,80 ± 5,04; відмічені відмінності на рівні достовірності. Така відмінність свідчить про те, що засуджені не сприймають сам процес життя як цікавий, емоційно насичений та наповнений смыслом. Засуджені не задоволені своїм сьогоднішнім становищем, і через це життя не є для них великою цінністю.

За шкалою «результат» показник у першій групі становить 19,55 ± 4,90, у другій групі – 23,00 ± 6,40; відмічені відмінності на рівні достовірності. Дана шкала відображає оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки

продуктивним і осмисленим він був. Засуджені для себе не виділяють значущість прожитого ним відрізка життя з різних причин, але це й не дивно, тому що людина, яка почала поводитися асоціальним чином та відбуває за це покарання, не буде задоволена своїм життям.

За шкалою «Локус-контроль – Я» показник у першій групі становить $17,23 \pm 3,73$, у другій групі – $20,80 \pm 4,56$; відмічені відмінності на рівні достовірності. Підлітки, які відбувають покарання, не вважають, що в змозі змінити своє життя. Вони впевнені, що людина нічого не може змінити, все життя підкорене якійсь вищій силі, яка вирішує все за нас. Така позиція свідчить про те, що в підлітків з асоціальною поведінкою переважає більш екстернальний локус-контроль.

За шкалою «Локус-контроль – життя» показник у першій групі становить $21,20 \pm 4,97$, у другій групі – $24,80 \pm 6,24$; відмічені відмінності на рівні достовірності. Як було вже зазначено, підлітки, які відбувають покарання, не беруть відповідальності за своє життя і за своє теперішнє становище зокрема. Вони вважають себе нещасливими і менш успішними. Через це

екстернальний локус-контроль є домінуючим. Плануванням свого подальшого життя вони не займаються, бо вважають це марно витраченим часом, оскільки людина все рівно не може повністю керувати своїм життям.

Таким чином, дослідження смисло-життєвих орієнтацій у неповнолітніх правопорушників дозволяє зробити наступні **висновки**:

1. Підлітки з асоціальною поведінкою не прагнуть планувати своє майбутнє, ставити високі цілі й досягати успіхів у професійному житті, оскільки вважають, що не можуть повноцінно керувати своїм життям і відповідальність за нього перекладають на вищі сили й випадок.

2. Правопорушники не осмислюють свого життя, не вважають продуктивним той відрізок часу, що вони прожили. Життя для них є лише суворою реальністю, яка не може бути цікавою, емоційно забарвленою та наповненою смыслом.

3. Переважання екстернального локусу-контролю свідчить, що неповнолітні правопорушники не бажають брати на себе відповідальність за скоєні ними злочини

Список використаної літератури

1. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования / В. Н. Кудрявцев. – М. : Мысль, 1998. – 234 с.
2. Медведев В. С. Кримінальна психологія : підручник / В. С. Медведев. – К. : Атіка, 2004. – 367 с.
3. Голіна В. Проблеми боротьби зі злочинністю неповнолітніх з психічними аномаліями / В. Голіна, В. Смельянов, П. Петрюк // Право України. – 2005. – № 10. – С. 74–76.
4. Аршава І. Ф. Юридична психологія : підручник / І. Ф. Аршава, О. Г. Репіна, І. О. Аршава. – Д. : Вид-во ДНУ, 2008. – 180 с.
5. Даньшин І. Н. Детермінація преступности несовершеннолетних / И. Н. Даньшин // Питання боротьби зі злочинністю. – 2004. – Вип. 8. – С. 75–78.
6. Даньшин І. Н. «Фоновые» явления преступности как дополнительный предмет криминологии / И. Н. Даньшин // Проблеми злочинності. – Вип. 68. – 2004. – С. 87–91.
7. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия, контроль / Л Берковиц. – СПб. : Прайм-еврознак, 2001. – 501 с.

Надійшла до редколегії 08.02.2012

САЛЬНИКОВ А. Э., ШЕВЧЕНКО Л. А. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЦЕННОСТЕЙ У НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ

Рассмотрены психологические особенности ценностей несовершеннолетних правонарушителей. Определено, что подростки с асоциальным поведением не стремятся планировать свое будущее, ставить высокие цели и достигать успехов в профессиональной жизни, поскольку считают, что не могут полноценно управлять своей жизнью.

SALNIKOV A., SHEVCHENKO L. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF VALUES OF JUVENILE OFFENDERS

Psychological features of values of juvenile offenders are considered. It is defined that adolescents with antisocial behavior don't aspire to plan the future, to set high goals and to reach success in professional life because they believe they can not fully control their lives.